

Mediální konstrukce v češtině a v italštině

Anna Maria Perissutti (Udine, Itálie)

MIDDLE CONSTRUCTIONS IN CZECH AND ITALIAN

The paper is devoted to a family of constructions in Czech and Italian that are reminiscent of the verbal category of Indo-European Middle, which, besides the active voice, was the second voice and expressed agency/state as subjective.

As far as Czech is concerned, we consider two constructions, one with intransitive verbs, the morpheme “se”, the adverb of evaluation and the Experiencer expressed in the dative, and one with transitive verbs, the so-called mediopassive, with the Patient in subject position as in the passive sentences. As far as Italian is concerned, we also analyze two constructions, one with intransitive verbs and the combined clitics “se+ne” and one with transitive verbs and the adverb of evaluation “facilmente”.

Based on data derived from the *Czech Ten Ten 2017* corpus, as well as the *Italian web 2020* corpus from the *Sketch Engine* platform, we analyze the actional nature of the verbs occurring in the sentences, while contrasting the functions of the constructions in the two languages in the framework of construction grammar (Goldberg, 1995).

KEYWORDS

middle, mediopassive, construction grammar, Czech, Italian

KLÍČOVÁ SLOVA

medium, mediopasivní, konstrukční gramatika, čeština, italština

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366591.2023.1.1>

1. ÚVOD

Příspěvek je věnován řadě konstrukcí v češtině a v italštině připomínajících starou indoevropskou kategorii „médiu“, která byla vedle aktiva druhou rodovou formou a vyjadřovala děj/stav jakožto subjektivní.¹

Mediální diateze v posledních letech přitahovala velkou pozornost, jak v rámci jazykovědné bohemistiky, tak i v rámci italské lingvistiky (viz např. Fried, 2005; Me-

1 Uznávanou definici „médiu“ podává Kemmer (1993, s. 243), která analyzuje kategorii z hlediska typologie. Autorka tvrdí, že mediální konstrukce vyjadřují vysokou angažovanost subjektu v popisované události, přičemž důraz je kladen na to, jaký vliv má celá událost na subjekt. Dalším distinktivním rysem této kategorie je to, že se nachází na kontinuu, na jehož krajních bodech jsou prototypické události s jedním účastníkem (jako jsou události s netranzitivními slovesy) na jedné straně, a prototypické události se dvěma účastníky na straně druhé (jako jsou události vyjádřené tranzitivními slovesy).

dová, 2009; Panevová — Karlík, 2018, co se české lingvistiky týče, a Lo Cascio, 1970; Jezek, 2003, 2005; Masini, 2008; Russi, 2006; D'Alessandro 2007, co se týče té italské). V příkladech (1a) a (1b) uvádíme některé věty, které jsou považovány za příklady mediální diateze:

(1a) *Pracuje se mi dobře.*

(1b) *Le camicie di cotone si lavano bene in lavatrice.* [Bavlněné košile lze dobře prát v pračce.]

Jak je vidět z předložených příkladů, vykazují čeština a italština některé společné rysy, pokud jde o vyjádření této kategorie: oba jazyky používají klitický morfém (respektive český morfém „se“ a italský morfém „si“) k vyjádření mediální funkce; povaha onoho klitického morfému je v obou jazycích (a v indoevropských jazycích vůbec), jak známo, značně polyfunkční.²

V tomto článku se pokusíme definovat rozdíly mezi mediální konstrukcí v češtině a italštině. Analýza je provedena v rámci „konstrukční gramatiky“ (Goldberg, 1995; Croft, 2001), teorie, jejíž základní jednotkou analýzy je gramatická konstrukce. Konstrukce je definována jako symbolická entita, která představuje konvenční asociaci mezi určitými morfosyntaktickými rysy a určitými významy a/nebo komunikačními funkcemi.

V centru naší pozornosti stojí mediální konstrukce typu (2a) (s netranzitivními slovesy, morfémem „se“, vyjádřením agentu/proživatele v dativu a hodnotícím příslovcem) a mediopasivní konstrukce typu (2b) (se slovesy tranzitivními, pacientem v nominativu a hodnotícím příslovcem) v češtině na jedné straně a mediální konstrukce typu (3a) a mediopasivní konstrukce typu (3b) v italštině na straně druhé:

(2a) *Šlo se mi snadno.*

(2b) *Tahle košile se mamince dobře žehlí.*

(3a) *Se ne sta seduto sulla panchina.* [Sedí (si) na lavičce].

(3b) *Un e-commerce funziona se i prodotti si trovano facilmente.* [Elektronický obchod funguje, pokud jsou produkty snadno k nalezení.]

Soustředíme se především na roli sloves, která do těchto konstrukcí vstupují, a na funkci konstrukce. Materiál, na kterém je založena analýza, pochází z korpusů *Czech Ten Ten 2017* a *Italian Web 2020* z platformy *Sketch Engine*.

2 Klitický morfém „se“ v češtině a „si“ v italštině vykazují kromě mediální také reflexivní, reciproční a neosobní funkci. Polyfunkčnost uvedených klitických morfémů v obou jazycích je objektem mnoha studií, z nichž můžeme citovat tyto: Medová, 2009; Fried, 2005; Cinque, 1988; Jezek, 2003; Lo Cascio — Jezek, 1999; Masini, 2005.

Struktura článku je následující: v oddílu 2 shrnujeme výsledky dosavadního výzkumu, týkajícího se uvedených konstrukcí v češtině. V oddílu 2.1 obrátíme pozornost k telickým/atelickým rysům sloves, která se účastní konstrukcí v češtině: stručně řečeno, dá se tvrdit, že telické jsou predikáty (ať už jednoduché jako slovesa, nebo komplexní jako slovesné fráze), které vyjadřují události mající nějaký cíl či vnitřní hranici. S odkazem na známou klasifikaci Vendlera (1957), pracujeme se slovesnými třídami, přičemž *states* (jako „sedět“, „nudit se“) a *activities* (jako „běhat“, „smát se“) jsou atelické, protože nemají žádnou inherentní hranici či cíl, zatímco *accomplishmenty* (jako „číst/přečíst knihu“) a *achievementy* (jako např. „všimnout si“) jsou telické, protože obsahují přechod z jednoho stavu do druhého. *Accomplishmenty* mají oproti *achievementům* před daným přechodem navíc procesuální fázi. *Achievementy* jsou slovesa, která označují momentální děj. Stručný přehled přístupů ke kategorii telicity neboli teličnosti podává Biskup (2017). V tomto oddílu věnujeme zvláštní pozornost stavovým slovesům a jejich kompatibilitě s mediální konstrukcí.

V oddílu 3 se věnujeme italské mediální konstrukci s netranzitivními slovesy a s klitiky „se+ne“ a mediopasivní konstrukci s tranzitivními slovesy a s hodnotícími příslovci.

2. ČESKÁ MEDIÁLNÍ KONSTRUKCE: DOSAVADNÍ VÝZKUM

Česká mediální konstrukce (dále jen ČMK) dostala v lingvistice různá pojmenování: „medium“ (Panevová — Karlík, 2018), „dispositional reflexive“ (Fried, 2005), „involuntary state“ (Rivero — Arregui, 2012) a další. Jak vidíme v příkladu (4), je konstrukce charakterizována reflexivním morfémem „se“, vyjádřením externí role v dativu a příslovcem hodnocení, které může být v mluvené řeči nahrazeno intonací (4a) nebo zájmenem „to“ (4b):

(4) *Tady se mi dobře spí.*

(4a) *Tady se mi spí.*

(4b) *To se mi (to) spí!*

V české gramatické tradici je tato konstrukce analyzována v rámci fenoménu diazeze neboli „hierarchizace sémantické struktury propozice“ a je interpretována jako výsledek procesu deagentizace: prostřednictvím morfému „se“ je připisována participantu zaujímajícímu ve výchozí struktuře pozici podmětu (viz příklad (5)) podvojná role agens/proživatel (5a). Příslovce hodnocení, které vyjadřuje intenzitu nebo způsob prožívání činností, je obligatorním komponentem derivované mediální konstrukce (viz negramatičnost příkladu (5b):

(5) *Celý den jsem pracoval dobře.*

(5a) *Celý den se mi pracovalo dobře.*

(5b) **Celý den se mi pracovalo.*

Sloveso *se* v konstrukci neshoduje s podmětem, nýbrž vykazuje rysy neosobní struktury.

Čeština se vyznačuje také variantou mediální konstrukce označovanou podle Pa-nevové — Karlíka (2018) jako „mediopasivum“, viz následující příklad (6):

(6) *Tahle košile se mamince dobře žehlí.*

Jedná se o strukturu, která vykazuje syntaktické rysy typické pro pasivum (*patiens* v nominativu) a zároveň morfologické, syntaktické a sémantické rysy, které jsou typické pro médium, jako je např. aktivní morfologie slovesa, klitické zájmeno „*se*“ a vyjádření agentu v dativu. V tomto případě se sloveso shoduje s podmětem.

Na ČMK se v poslední době zaměřily dvě zajímavé studie, kterým bychom se rádi krátce věnovali, než začneme ilustrovat náš výzkum, totiž Fried (2005) a Rivero — Arregui (2012).

M. Fried (2005) v zajímavé studii věnované skupině reflexivních konstrukcí v češtině v rámci konstrukční gramatiky podtrhuje, že se tato konstrukce může objevit jak s tranzitivními, tak i s netranzitivními slovesy, přičemž rozdíl v tranzitivnosti se odráží v morfologii shody. V souladu s českou gramatickou tradicí nazývá autorka konstrukci „dispoziční reflexivum“ a tvrdí, že se v ní mohou vyskytovat pouze nedokonavá slovesa, což je plně v souladu s funkcí konstrukce, spočívající ve vyjádření obecného postoje/dispozice mluvčího k ději nebo procesu označovaného slovesem. Co se týče telického/atelického charakteru sloves, která se konstrukce účastní, autorka poznamenává, že:

„This construction is incompatible with stative verbs (*milovat* „to love“, *vidět* „see“ or *slyšet* „hear“, *být* „be“, etc.), which follows from its function: recasting as an experience what is inherently an action or a process dependent on the intentional involvement of a human participant“ (Fried, 2005, s. 22).

S tímto významem konstrukce souvisí omezení, kterého si všímá např. Medová (2009): podmět musí označovat lidskou bytost. V našem korpusu jsme však našli příklad, kdy *agens* v dativu označuje rostlinu:

(7) *Rododendron neboli pěnišník má jednu velkou výhodu — žije se mu dobře všude tam, kde se nedaří většině rostlin vyžadujících zásaditou nebo neutrální půdu — tedy na kyselých půdách.³*

Podle Rivero — Arregui (2012) vyjadřují ČMK komplexní události, které jsou výsledkem syntaktického složení. Na důkaz syntakticky složeného charakteru konstrukce

³ Předložený příklad je podle našeho názoru zajímavý, i když ho lze snadno vysvětlit jako výsledek personifikačního procesu.

analyzují autorky roli negace, která ačkoli stojí u slovesa, nemá „dosah“ na něj, nýbrž na příslovce. Všimněme si následující věty:

(8) *Nedýchá se mi dobře.*

Jak vidíme z příkladu (8), negace se nevztahuje k události vyjádřené slovesem „dýchat“, ale k příslovci „dobře“. To znamená, že událost, označovaná slovesem, je pre-suponována, přičemž negace má dosah na příslovce. Autorky se domnívají, že ČMK vyjadřuje makroudálost „nedobrovolného stavu“, která se skládá ze dvou dílčích událostí: procedurální události (e1), v níž podmět hraje roli agentu, a stavové události (e2), v níž podmět hraje roli experientu. Těžiště události nese podle autorek druhá událost (e2), na kterou má hodnotící příslovce „dosah“, jak jsme ukázali v příkladu (8). Složeného syntaktického charakteru konstrukce si všimla již Wierzbicka (1988, s. 426), která píše:

„[s]entences of this kind mean that the agent experiences his own action as proceeding well (or not well) for reasons independent of him and unspecifiable.“
 „[the] ‘goodness’ of the experience is attributed... to the environment in which the action took place (...).“

V následujícím bodě se chceme hlouběji zabývat vztahem sloves s ČMK a zkoumat, které Vendlerovy slovesné třídy se v ní mohou vyskytovat.

2.1 INTERAKCE SLOVES S ČESKOU MEDIÁLNÍ A MEDIOPASIVNÍ KONSTRUKCÍ

Pro vyhledání výskytů ČMK jsme prozkoumali korpus *Czech Ten Ten 2017* z platformy *Sketch Engine*. Použili jsme funkci *Corpus Query Language (CQL)*.⁴ Vzhledem k polysémii českých konstrukcí s klitickým morfémem „se“ bylo nutné ručně selektovat příklady. Prověřili jsme 5925 vět, z nichž 200 je příkladem zkoumané konstrukce. Seznam nalezených sloves je uvedený v následujícím grafu:

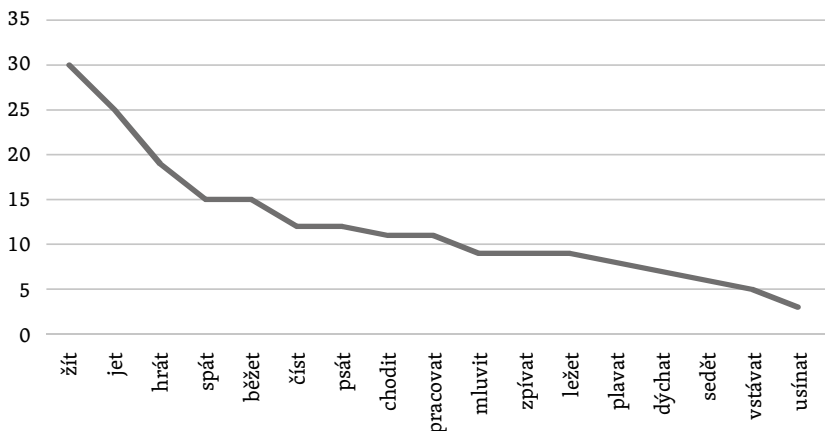
Většina sloves je podle Vendlerovy (1957) terminologie reprezentována predikáty typu *activities* (viz „hrát“, „pracovat“, „běžet“, „jet“ apod.). Nejzajímavějšími příklady jsou komentáře sportovců:

(9) *Plavalo se mi nádherně, vůbec jsem v závěru netuhla, řekla ČTK Chocová.*

(10) *Hrálo se mi skvěle. Byla tam dobrá atmosféra a mám z toho super pocit.*

Všechna slovesa nalezená v korpusu jsou v nedokonavém vidu; durativní charakter se zdá být nezbytnou podmínkou pro výskyt slovesa v konstrukci. Proto jsou

⁴ CQL dotaz, který jsme použili, je následující: [tag="k5.*"] [lemma="se"] [tag="k3x.*c3"] [tag="k6eAd1"].

GRAF 1. Seznam sloves, která se vyskytují s českou mediální konstrukcí

z konstrukce vyloučeny *achievements*, které, jak známo, označují události bez trvání. Srov. nepřijatelnost ad hoc konstruovaných příkladů (11) a (12):

(11) *Přijelo se mi hezky.

(12) *Všimlo se mi těch chyb obtížně.

Mezi slovesy, která se objevují v našem korpusu, jsou i stativní slovesa „žít“, „ležet“, „stát“, „sedět“. Podívejme se na následující příklady:

(13) Žilo se nám těžko, a proto jsme začali chovat zvířata.

(14) Sedí se mi tam dobře, je tam útulno.

Touto problematikou jsme se hlouběji zabývali v Perissutti (2021, 2022). Zde stručně představíme nejdůležitější poznatky, ke kterým jsme došli.

Aby role stativních sloves byla jasná,⁵ představíme analýzu Maienbornové (2007), která identifikuje existenci dvou tříd stavových predikátů, tzv. *Davidsonian states* a *Kimian states*, přičemž jejich rozdíl interpretuje na základě filozofických kritérií, vztahujících se k odlišné ontologické kategorii „stavu“, kterou označují. Takzvané *Davidsonian states* označují časoprostorové entity, které mají funkčně integrované účastníky,

5 V češtině existuje několik málo studií věnovaných akcionsartové klasifikaci predikátů (viz např. Daneš 1971, Kořenský 1971), provedených v rámci „dvourovinné valenční syntaxe“. Podle uvedených autorů jsou statické události (definované jako „situace“) zpravidla vyjadřovány jednovalenčními slovesy, která vyžadují jediný participant se sémantickou rolí tématu a označují vztahy chápané ve statickém smyslu jako „existence“ (např. „být“, „existovat“), „kvalifikace“ (např. „zdat se“, „ztotožňovat se“, „vypadat“, „objevit se“ apod.),

jsou vnímatelné, mohou být lokalizovány v prostoru a v čase a mohou se lišit ve způsobu, jakým jsou realizovány. Jsou vyjádřeny slovesy, která jsou obecně považována za procesy (Vendlerovy *activities*), jako například „spát“, „čekat“ apod., slovesy polohy, jako „sedět“, „stát“, „ležet“, psychologickými slovesy s proživitelem v akuzativu, jako „nudit“, „bavit“, a slovesy aktivního vnímání, jako „dívat se“, „poslouchat“ apod.⁶

Naproti tomu tzv. *kimian states* jsou abstraktní objekty, čisté mentální entity, které jsou jako takové přístupné vyšším kognitivním operacím, jako je anafora, a mohou být lokalizovány v čase, ale nemají umístění v prostoru a nemohou se lišit ve způsobu, jakým jsou realizovány. Vyjadřují se slovesy jako jsou „vědět“, „vážit“, „vlastnit“, psychologickými slovesy s proživitelem v nominativu, jako „milovat“, „nenávidět“, psychologickými slovesy s proživitelem v dativu, jako „scházet“ a „chybět“, slovesy neaktivního vnímání, jako jsou v češtině „vidět“, „slyšet“, a konstrukcemi se sponou.⁷

Po zkoumání interakce dvou uvedených tříd stativních sloves s ČMK jsme došli k závěru, že do konstrukce mohou vstoupit jenom tzv. *Davidsonian states*. Všimněme si příkladů (15), (16) a ad hoc vytvořeného příkladu (17) se slovesy typu *kimian states*, který je nepřijatelný:

„umístění v prostoru“ (např. „vyskytovat se“, „nalézat se“, „nacházet se“ apod.), „vlastnictví“ (např. „vlastnit“, „patřit“, „mít“ apod.), „postoj“ (např. „klečat“, „sedět“, „stát“, „ležet“, „viset“ apod.). Jako kritérium pro identifikaci stativních událostí navrhuji autoři možnost nahradit predikáty, které je vyjadřují, sponou „být“. Ačkoli je tato klasifikace zajímavá, nepomáhá nám vysvětlit distribuci stativních sloves v mediální konstrukci, protože neobjasňuje, proč se mohou stativní slovesa jako „ležet“ a „žít“ vyskytovat v konstrukci, zatímco jiná stativní slovesa, jako jsou např. „vypadat“, „zdát se“, jsou z ní naopak vyloučena.

- 6 Ontologické vlastnosti *Davidsonian states* jsou podle autorky zdůrazněny následujícími jazykovými testy: mohou vystupovat jako infinitivní doplnění sloves vnímání (jako ve větě (1)), spojují se s příslovci místa a času (jako ve větě (2)), spojují se s příslovci způsobu a prostředku (jako ve větě (3)):

- (1) *Ich sah Bardo im Bett liegen.*
Viděla jsem Barda ležet v posteli.
- (2) *Bardo sitzt gerade am Tisch.*
Bardo právě sedí u stolu.
- (3) *Bardo liegt friedlich/mit seinem Teddy/ohne Schnuller.*
Bardo klidně leží/se svým plyšákem/bez dudlíku.

- 7 Ontologické rysy *kimian states* vyplývají z následujících jazykových testů: mohou sloužit jako antecedent pro anaforickou referenci (jako ve větě (4)), kombinují se s příslovci času (jako ve větě (5)), nemohou sloužit jako doplnění infinitivu sloves vnímání (viz (6)), nekombinují se s příslovci místa (viz (7)):

- (4) *Carolin wog zu viel. Das endete erst mit der Pubertat.*
Carolin vážila příliš mnoho. To skončilo až s příchodem puberty.
- (5) *Bardo besaß jahrelang /in seiner Jugend ein Haus am See.*
Bardo vlastní dlouhá léta /v mládí/ dům u jezera.
- (6) **Ich sah die Tomaten 1 Kg wiegen.*
**Viděla jsem rajčata vážit kilo.*
- (7) **Die Tomaten wiegen neben den Paprikas 1 K.*
**Rajčata váží vedle paprik 1 kg.*

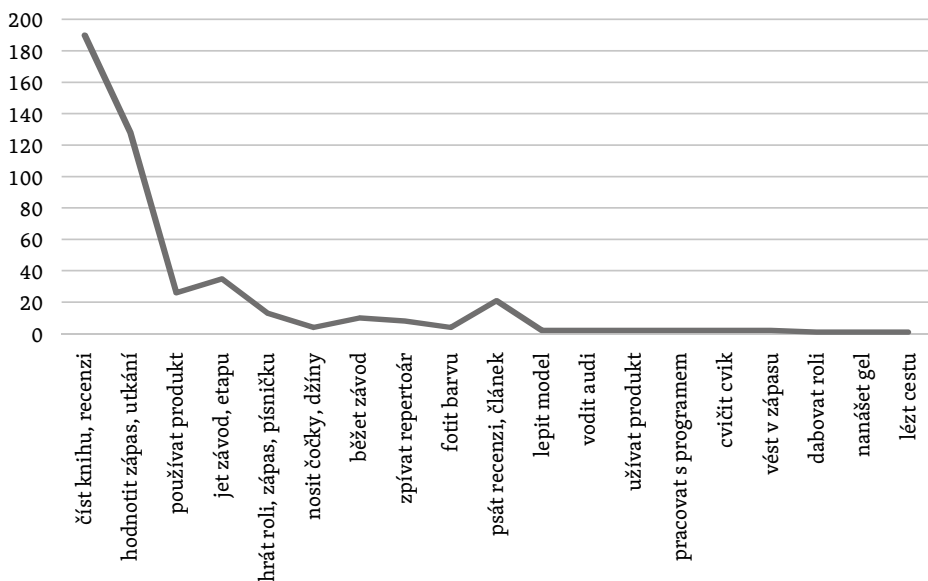
(15) *To se mi odsud dobře dívá na hlediště!*

(16) *Na tomhle gauči se mi dobře leží.*

(17) **To se mi lehce nenávidí/ chybí/ zná odpověď/ slyší / existuje/ patří/ vypadá / váží 57 kil.*

Na základě distribuce dvou uvedených tříd stativních sloves s ČMK lze soudit, že k tomu, aby se sloveso účastnilo dané konstrukce, musí označovat durativní událost: proto jsou slovesa typu *darwinian states* slučitelná s ČMK, zatímco slovesa typu *kimian states*, která neoznačují události, nýbrž pouhé abstraktní vlastnosti, jsou s konstrukcí neslučitelná.

Pro vyhledání výskytů druhé varianty ČMK, tj. mediopasivní konstrukce s tranzitivními slovesy, jsme prozkoumali korpus *Czech Ten Ten 2017* z platformy *Sketch Engine*; použili jsme funkci *Corpus Query Language (CQL)*.⁸ Našli jsme 1464 příkladů. V následujícím grafu uvedeme nejčastější slovesné fráze,⁹ které se vyskytují s českou mediopasivní konstrukcí:

GRAF 2. Seznam nejčastějších slovesných frází, které se vyskytují s českou mediopasivní konstrukcí

⁸ CQL dotaz, který jsme použili, je následující: [tag="kl.*c1"] [lemma="se"] [tag="k3x.*c3"] [tag="k5.*"]

⁹ V případě mediopasivní konstrukce uvedeme slovesné fráze místo jednoduchých sloves, protože v tomto kontextu přímý předmět tranzitivních sloves plní funkci vnitřní hranice události vyjádřené slovesem. Ve speciálním sportovním kontextu, kde přímý objekt měří

Většina slovesných frází je podle Vendlerovy (1957) terminologie reprezentována predikáty typu *accomplishment* (viz „číst knihu“, „hodnotit zápas“, „užívat produkt“, apod.). Jak jsme viděli v bodě 1, jedná se o telické predikáty, které obsahují přechod z jednoho stavu do druhého, přičemž mají oproti *achievementům* před daným přechodem navíc procesuální fázi. V našem korpusu jsme našli pouze slovesa v nedokonavém vidu. Uvedeme některé příklady, ve kterých se uživatelé vyjadřují o svých pocitech v souvislosti s používáním určitých předmětů:

(18) *Gel se mi nanáší dobře, jen je řidší.*

(19) *Adidas 3 Stripe Křídový Extra Small Bag se mi používá výborně, rozhodně doporučuji.*

Podívejme se teď na italské konstrukce, které vykazují mediální rysy.

3. ITALSKÉ MEDIÁLNÍ KONSTRUKCE

Jak tvrdí Simone (1993, s. 96),¹⁰ italština kompenzuje absenci morfologické mediální diateze použitím řady konstrukcí s klitickým morfémem „se“ a s kombinací klitických morfémů „se+ne“, jako v příkladu (20):

(20) *Dopo il pranzo, se n'è andato a spasso e non ci ha nemmeno chiesto se ci servisse una mano.*

[Po obědě odešel a ani se nás nezeptal, jestli nepotřebujeme pomoci.]

Jedná se o velmi komplikovanou oblast italské gramatiky, které se dostalo poměrně velké pozornosti (viz např. Jezek, 2003; Lo Cascio, 1970; Masini, 2008 a mnoho dalších).

Klitická skupina „se+ne“ nehraje roli zájmena, protože nemá argumentovou povahu, neodkazuje anaforicky k lexikálně realizovaným prvkům a nelze ji nijak nahradit. Jsou to morfémy, které mají mediální funkci.¹¹

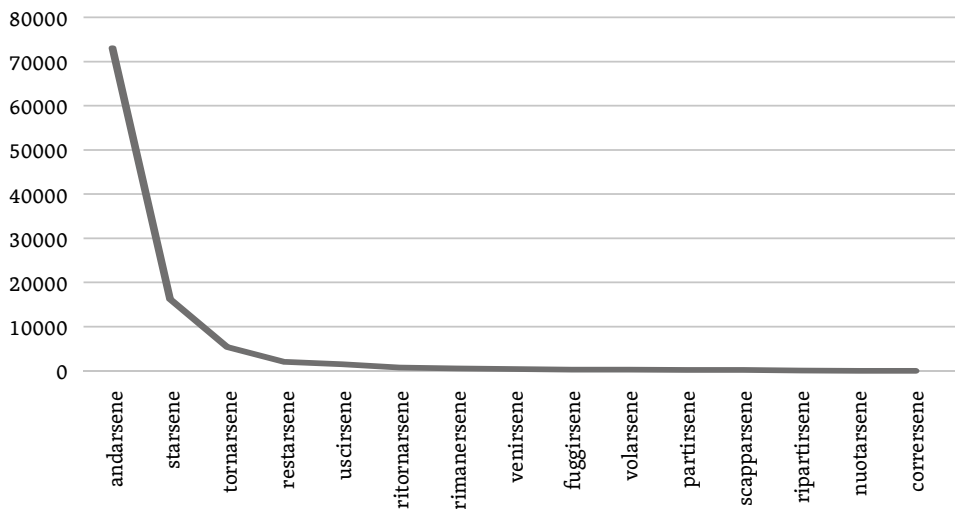
Pro vyhledání výskytů jsme prozkoumali korpus *Italian web 2020* z platformy *Sketch Engine*. Použili jsme funkci *Wordlist*.¹² Seznam nalezených sloves je uvedený v následujícím grafu:

.....
 uraženou vzdálenost, se slovesa typu aktivity jako „jet“ mohou stát *accomplishmenty*, jako ve větě *Jel závod za hodinu*.

10 Simone (1993, s. 96) nazývá tento typ konstrukce „verbi con riferimento personale“ (slovesa s osobním odkazem) a uvádí, že italština umožňuje připojit k jakémukoli přechodnému slovesu klitické zájmeno označující osobu, ve vztahu k níž je popisovaný děj vnímán.

11 Rohlfs (1969, s. 482) poznamenává, že možnost kombinovat slovesa pohybu s morfémem „si“ existovala již v latině a v pozdní latině. Podle autora jsou v italštině tato užití posílena.

12 Italská konstrukce s klitickým morfémem „se+ne“ je značně polysémnní.

GRAF 3. Seznam sloves s mediální funkcí, která se vyskytují s klitickou skupinou „se+ne“ v italštině

Na základě zkoumání korpusu jsme zjistili, že se klitická skupina „se+ne“ vyskytuje často s poměrně malým počtem netranzitivních sloves pohybu, jak obecných (jako jsou *andarsene* „odejít“, *volarsene* „letět“, *nuotarsene* „plavat“ nebo *corrsersene* „běhat“), tak i směrových (jako např. *uscirsene* „vyjít“, *partirsene* „odejít“, *tornarsene* „vrátit se“ a jiná). Častá jsou také slovesa stativní jako *starsene* „zůstat“, *rimanersene* „zůstat“ apod.

Frekvenční spektrum je výrazně odlišné od češtiny, kde je tato konstrukce daleko produktivnější. Zde dominuje silně lexikalizované *andarsene* „odejít“, zatímco ostatní případy jsou nesmírně vzácné. Podívejme se na příklady (21) — (28):

- (21) *I cittadini di Famagosta potevano liberamente scegliere di **andarsene** o di rimanere nella città conquistata dai musulmani.*
[Obyvatelé Famagusty se mohli svobodně rozhodnout, zda odejít, nebo zůstat ve městě dobytém muslimy.]
- (22) *E beata lei che, vera credente in Cristo, ha lasciato questa valle di lacrime per **volarsene** in Cielo lassù, dove vivrà per sempre nella gioia perfetta, e in eterno.*
[A blahoslavená je ta, která jako pravá věřící v Krista opustila toto slzavé údolí, aby odletěla do nebe, kde bude žít navždy v dokonalé radosti.]
- (23) ***Me ne sto seduto** tranquillamente sull'autobus, unico passeggero, quando un enorme SUV affianca il mezzo.*
[Sedím v klidu v autobusu jako jediný cestující, když vedle vozu zastaví obrovské SUV.]
- (24) *Mai frequentato bar io, **me ne sto** a casa con mia moglie.*
[Nikdy nechodím do barů, zůstávám doma se svou ženou.]

- (25) Secondo le credenze popolari, mangiarli significherebbe che nel nuovo anno la fortuna potrebbe fuggire, volare via o **nuotarsene lontano**.
[Podle lidových pověr by jejich konzumace znamenala, že v novém roce může štěstí utéct, odletět nebo odplavat.]
- (26) Era assolutamente serio; voleva vivere su una barca e **starsene sdraiato** tutto il giorno a bere e a caccia di donne.
[Myslel to naprosto vážně, chtěl žít na lodi a celé dny se válet, pít a lovit ženy.]
- (27) Tra un brano e l'altro, mentre il presentatore introduce il pezzo, capisco che non posso aspettare, mi alzo di scatto e **me ne corro in bagno**, nel camerino del teatro.
[Mezi písněmi, když moderátor uvádí představení, si uvědomím, že nemůžu čekat, vstanu a běžím na záchod, do divadelní šatny.]
- (28) So che non è facile essere minoranza araba in Israele e **uscirsene pubblicamente** contro qualcuno del mondo arabo.
[Vím, že není snadné být arabskou menšinou v Izraeli a veřejně vystupovat proti někomu z arabského světa.]

Jak uvádí Masini (2008), z hlediska funkce představuje tato konstrukce mediální sémantiku: událost je sice vykonávána podmětem, který nad ní má kontrolu, ale tentýž podmět hraje zároveň roli proživatele, který je zasažen dějem. Na rozdíl od české konstrukce, která vyjadřuje nezáměrný procesuální děj, italská konstrukce typu „se+ne“ vyjadřuje děj záměrný. Důkazem toho je skutečnost, že se v ní nemohou vyskytovat slovesa pohybu, v nichž podmět nemá kontrolu nad dějem, jako jsou např. slovesa *inciamparsi* „klopýtnout“ nebo *cadere* „spadnout“. Všimněme si námi vykonstruovaných příkladů (29) a (30):

(29) *Luca se ne inciampa. [Luca klopýtne.]

(30) *Anna se ne cade. [Anna spadne.]

Příznačné je z toho hlediska rozdílení mezi slovesem *stare* „zůstat“ (bez klitického morfému) a *starsene* „zůstat si“ (s klitickými morfémy „se+ne“), který je zřejmý v následujících příkladech (31) a (31a):

(31) Anna **se ne è stata** in camera tutto il pomeriggio [+záměrný]
[Anna (si) zůstala celé odpoledne ve svém pokoji.] [+záměrný].

(31a) Anna **è stata** in camera tutto il pomeriggio [±záměrný]
[Anna zůstala v pokoji celé odpoledne.] [±záměrný].

Zatímco věta (31a) se slovesem *stare* je co do záměrnosti děje nepříznaková (může vyjádřit jak děj záměrný, tak i nezáměrný), věta (31) se slovesem *starsene* vyjadřuje výlučně záměrný děj.

V předcházejícím bodě jsme si všimli, že v češtině se ČMK mohou účastnit pouze slovesa v nedokonavém vidu, která vyjadřují durativní, atelické děje. Jedná se o rys, který zdůrazňují také studie zabývající se ČMK (viz Fried, 2005; Rivero — Arregui, 2012).

V italštině se naopak zdá (viz také Lo Cascio — Jezek, 1999; Masini, 2008), že teličnost děje vyjádřená slovesy směřového pohybu závisí na časo-vidovém charakteru věty: je-li věta v přítomném nebo v minulém čase typu „*imperfetto*“, získává sloveso atelickou interpretaci (viz příklad (32), který jsme doplnili o test s durativním příslovcem „*per ore*“ „celé hodiny“); je-li naopak věta v minulém složeném čase („*passato prossimo*“), získává sloveso pohybu interpretaci telickou (viz příklad (32a), kde jsme doplnili test s příslovcem „*in un secondo*“ „za vteřinu“):

(32) *Maria se ne corre nei prati per ore.* [Maria (si) běhá po loukách celé hodiny.]

(32a) *Maria se ne è corsa a casa in un secondo.* [Maria přiběhla domů za vteřinu.]

To neplatí pro slovesa nesměřového pohybu (jako např. *nuotare* „plavat“)¹³ a pro slovesa stativní (jako např. *stare disteso* „zůstat ležet“), která si uchovávají svůj atelický charakter ve všech časo-vidových kontextech, viz příklady (33) v přítomném čase a (33a) ve složeném minulém čase:

(33) *Maria se ne sta in camera per tutto il pomeriggio.* [Maria zůstává ve svém pokoji celé odpoledne.]

(33a) *Maria se ne è stata in camera per tutto il pomeriggio.* [Maria zůstala ve svém pokoji celé odpoledne.]

Podle Masini (2008) lze tyto údaje vysvětlit sémanticko-formálním omezením souvisejícím s teličností a užitím auxiliáru v italském složeném minulém čase: klitické morfémy „*se+ne*“ vyžadují auxiliár *essere* „být“, který si vynucuje telickou interpretaci a je v rozporu s atelickým a durativním čtením (srov. také Jezek 2003, s. 87, 89–90). Tento problém však nevzniká v případě stativních sloves v (33) a (33a), protože ta jsou ze své podstaty atelická.

Zajímavé jsou také rozdíly mezi italštinou a češtinou v oblasti mediopasivní konstrukce, které se dostalo poměrně velké pozornosti jak ze strany generativně orientovaných prací (Cinque, 1988), tak i ze strany konstrukčně orientovaných studií (Lo Cascio — Jezek, 1999; Jezek, 2003 a jiné).

13 O tom, že italské sloveso *nuotare* „plavat“ je sloveso nesměřového pohybu svědčí test s auxiliárem *essere* „být“ v minulém složeném čase: zatímco slovesa směřového pohybu (jako *entrare* „vejít“, *uscire* „vyjít“ aj.) vyžadují v minulém složeném čase auxiliár *essere* „být“, slovesa nesměřového pohybu (jako *nuotare* „plavat“, *galoppare* „cvalat“ aj.) vyžadují auxiliár *avere* „mít“. Všimněme si následující věty:

a. *Ieri ho nuotato per due ore / fino a riva.* [Včera jsem plaval dvě hodiny / ke břehu.]

b. *Ieri sono entrato in casa alle 17.* [Včera jsem vešel do domu v 17 hodin.]

Cinque (1988, s. 559) uvádí, že má konstrukce atemporální časový charakter: vyjadřuje habituální děj v přítomném čase. Všimněme si následujícího příkladu citovaného tímto autorem (Cinque, 1988, s. 559, příklad (87) b.):

- (34) *Questo tavolino si trasporta facilmente.*
[Tento stůl se snadno přepravuje.]

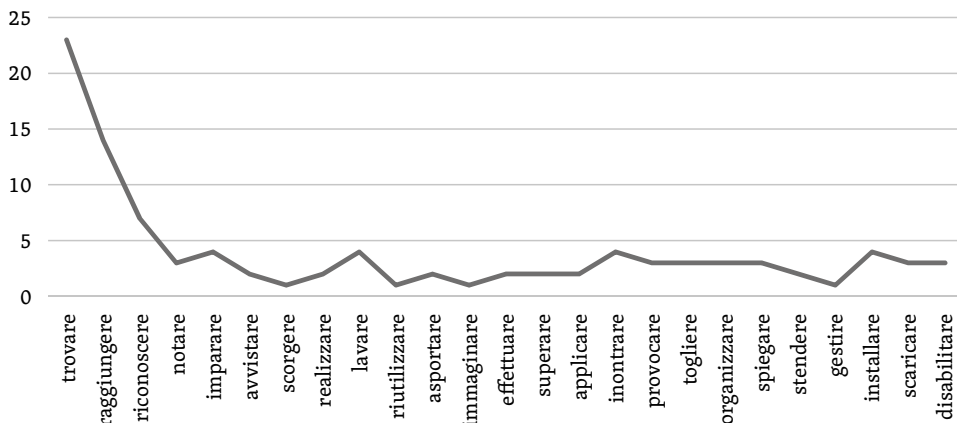
Konstrukce vyjadřuje vlastnost podmětu (v uvedeném příkladu se jedná o stůl), která platí bez ohledu na to, zda ho někdo někdy v minulosti přepravoval nebo zda ho bude přepravovat v budoucnu. Na rozdíl od češtiny se mediopasivní konstrukce v italštině liší tím, že externí role nemůže být přidělena. Podívejme se na následující příklady:

- (34a) *Questo tavolino (*mi) si trasporta facilmente.*
[Tento stůl se snadno přepravuje.]

Cinque (1988, s. 561) vysvětluje, že se italská mediopasivní konstrukce neslučuje s příslovcí, která vyjadřují záměr, jak vidíme z následujícího příkladu (jedná se o příklad (91) i.) citovaný v práci tohoto autora na s. 562), ve kterém má morfém „si“ funkci neosobní, nikoliv mediální:

- (35) *Questi appartamenti si vendono volutamente occupati.*
[Tyto byty se záměrně prodávají obsazené.]

Zajímavé rozdíly oproti české mediopasivní konstrukci se objevují také v oblasti sloves, se kterými se slučuje mediopasivní konstrukce. Následující graf ukazuje seznam sloves, která jsme našli při zkoumání korpusu *Italian web 2020* z platformy *Sketch Engine*:¹⁴

GRAF 4. Seznam sloves, která se vyskytují s italskou mediopasivní konstrukcí

¹⁴ Použili jsme funkci CQL s následujícím kódem: [tag="N.*"] [lemma="si"] [tag="V.*"] [word="facilmente"].

Jak je zřejmé z uvedeného seznamu sloves, jedná se převážně o *achievementy*, jako jsou *trovare* „najít“, *raggiungere* „dostat se“, *ricoscere* „poznat“, *notare* „(po)všimnout si“, *apprendere* „naučit se“, které jsou právě z české mediopasivní konstrukce vyloučeny, jak jsme viděli v bodě 2.

Vyskytují se i *accomplishmenty* jako *lavare* „prát“, *asportare* „odstranit“, *effettuare* „učinit“, *realizzare* „realizovat“, *installare* „nainstalovat“, *scaricare* „stáhnout“, *collegare* „připojit“, *spiegare* „vyložit“. Všimněme si následujících příkladů:

- (36) *Tutte le principali attrazioni turistiche si raggiungono facilmente anche a piedi in pochi minuti.*
[Ke všem hlavním turistickým atrakcím se dostanete pěšky během několika minut.]
- (37) *Sul precipizio dominato dal vecchio castello di Duino si nota facilmente una rupe isolata.*
[Na srázu, kterému dominuje starý hrad Duino, lze snadno spatřit osamoce-nou skálu.]
- (38) *All'asilo, alle materne e al primo anno delle elementari la lingua si apprende facilmente insieme ai bimbi che già parlano italiano.*
[V jeslích, v mateřské škole a v prvním ročníku základní školy se jazyk snadno učí, když jsou tam přítomny děti, které již italsky mluví.]
- (39) *In genere questi agenti cialtroni si riconoscono facilmente ...*
[Obecně jsou tito nepoctiví zástupci snadno rozpoznatelní...]

Protože italská mediopasivní konstrukce má atemporální, všeobecný charakter, ztrácejí slovesa typu *achievement* svůj telický charakter a vyjadřují habituální, neeventivní děj.

4. ZÁVĚR

Představená analýza, věnovaná konstrukčnímu výzkumu vyjádření těžko uchopitelné kategorie „médiu“ v češtině a v italštině s přihlédnutím k časo-vidovému a aktionsartovému charakteru sloves, umožnila odhalit zajímavé rozdíly mezi oběma jazyky.

Největší rozdíl mezi konstrukcemi v obou jazycích spočívá v možnosti vyjádřit externí argument v češtině, oproti italštině, kde to možné není. Tento jev, typický pro slovanské jazyky, se v indoevropských jazycích jeví jako typologicky výjimečný.

Další důležitý rozdíl se týká aktionsartového charakteru sloves, která se mohou účastnit mediálních konstrukcí v obou jazycích: zatímco v českých konstrukcích se mohou objevit jenom nedokonavá slovesa s durativním charakterem (tj. *activities*, *accomplishmenty* a stativní slovesa eventivní, tzv. *darwinian states*), v italských konstrukcích se vyskytují také nedurativní, telická slovesa, jako jsou *achievementy*.

Jelikož se mediální význam v italštině objevuje pouze v atemporálních kontextech v přítomném čase a v minulém čase typu *imperfetto*, teličnost sloves se ztrácí.

Tento rozdíl vyplývá z odlišnosti ve vyjádření gramatického vidu a Aktionsartu (a tedy teličnosti) v obou jazycích.¹⁵

LITERATURA

- BISKUP, P. (2017): TELIČNOST. In: P. KARLÍK — M. NEKULA — J. PLESKALOVÁ (eds.): CzechEncy — Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/TELIČNOST> (poslední přístup: 7. 5. 2023)
- CINQUE, G. (1988): On si Constructions and the Theory of Arb. *Linguistic inquiry*, 19, 4, s. 521–581.
- CROFT, W. (2001): *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford: Oxford Academic Press.
- D'ALESSANDRO, R. (2007): *Impersonal „si“ constructions. Agreement and Interpretation*. Berlin/New York — Mouton de Gruyter.
- DANEŠ, F. (1971): Pokus o strukturní analýzu slovesných významů. *Slovo a slovesnost*, 32, s. 193–207.
- FRIED, M. (2005): Constructing grammatical meaning: isomorphism and polysemy in Czech reflexivization. *Studies in Language*, 16, 3, s. 475–512.
- GOLDBERG, A. (1995): *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- JEZEK, E. (2003): *Classi di verbi tra semantica e sintassi*. Pisa: ETS.
- JEZEK, E. (2005): Interazioni tra aspetto e diatesi nei verbi pronominali italiani. *Studi di grammatica italiana*, 23, s. 239–281.
- KEMMER, S. (1993): *Middle voice*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- KOŘENSKÝ, J. (1971): K problému větněsemantických funkcí nedějových významů českého slovesa. *Slovo a slovesnost*, 32, s. 208–216.
- LO CASCIO, V. (1970): *Strutture pronominali e verbali italiane*. Bologna — Zanichelli.
- LO CASCIO, V. — JEZEK, E. (1999): Thematic-Role Assignment and Aspect in Italian Pronominal Verbs. A lexicological study. In: L. MEREU (eds.), *Boundaries of Morphology and Syntax. [Current Issues in Linguistic Theory 180]*. Amsterdam — John Benjamins, s. 253–269.
- MAIENBORN, C. (2007): On Davidsonian and Kimian States. In: I. COMOROVSKI — K. VON HEUSINGER (eds.), *Existence: Syntax and Semantics*. Dordrecht: Kluwer, s. 107–130.
- MASINI, F. (2005): Multi-word expressions between syntax and the lexicon: the case of Italian verb-particle constructions. *Sky Journal of Linguistics*, 18, s. 145–173.
- MASINI, F. (2008): Costruzioni verbo-pronominali „intensive“ in italiano. In: P. M. BERTINETTO et alii (eds.), *Atti del XLII Congresso Internazionale di Studi della Società di Linguistica Italiana (SLI)*. Pisa: Scuola Normale Superiore (25–27 settembre 2008).
- MEDOVÁ, L. (2009): *Reflexive Clitics in the Slavic and Romance Languages. A Comparative View from an Antipassive Perspective*. PhD. Dissertation. Princeton: Princeton University.
- PANEVOVÁ, J. — KARLÍK, P. (2018): *Reflexivní sloveso*. In: P. KARLÍK — M. NEKULA — J. PLESKALOVÁ (eds.), *Nový encyklopedický*

15 O tom, že pro pochopení funkce klitického morfému „si“ v italštině je nutné kompozičně zohlednit informace týkající se vidu, času a Aktionsartu, Lo Cascio — Jezek píšou: „As it is widely known, Italian has a tense morphology which lexicalizes both temporal and aspectual information at the same time. [...] Therefore both semantic categories, Time and Aspect, must be taken into account in our analysis“ (Lo Cascio — Jezek, 1999, s. 261).

- slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 1536–1541.
- PERISSUTTI, A. M. (2021): *I verbi stativi nella costruzione media in ceco*. In: E. GHERBEZZA — V. LASKOVA — A. M. PERISSUTTI (eds.), *Le lingue slave: sviluppi teorici e prospettive applicative. Atti dell’VIII Incontro di linguistica slava (Udine, 10–12 settembre 2020)*. Roma: Aracne, s. 343–364.
- PERISSUTTI, A. M. (2022): *Classi di verbi cechi tra semantica e sintassi. Azionalità e aspetto verbale in un modello semantico scalare*. Roma: Aracne.
- RIVERO, M. L. — ARREGUI, A. (2012): *Building Involuntary States in Slavic*. In: V. DEMONTE — L. McNALLY (eds.), *Telicity, Change and State. A Cross-categorical View of Event Structure*. Oxford: Oxford University Press, s. 300–332.
- ROHLFS, G. (1969): *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti, Volume 2*. Torino — Einaudi.
- RUSSI, C. (2006): *Morphosyntactic functions of Italian reflexive si*. In: D. ARTEAGA — R. Gess (eds.), *Historical Romance Linguistics: Retrospectives and perspectives*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, s. 357–374.
- SIMONE, R. (1993): *Stabilità e instabilità nei caratteri originali dell’italiano*. In: Sobrero, A. (ed.), *Introduzione all’italiano contemporaneo. Le strutture*. Roma/Bari: Laterza, s. 41–100.
- VENDLER, Z. (1957): *Verbs and Times*. *The Philosophical Review*, 66, 2, s. 143–160.
- WIERZBICKA, A. (1988): *The Semantics of Grammar*. Amsterdam: John Benjamins.

Anna Maria Perissutti | Dipartimento di Lingue e Letterature Comunicazione
Formazione e Società — DILL, Università di Udine | via Zanon, 6, 33100 Udine, Italia
ORCID ID: 0000-0002-0817-9274
anna.perissutti@uniud.it